

DOI: <https://doi.org/10.52256/2710-3986.2-99.2023.02>

УДК 378.091:[341.38:005.934.4]

Галина КАЛІНІЧЕВА,

*кандидат історичних наук, доцент,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-7978-1844*

Оксана БУЛЬВІНСЬКА,

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-6764-4340*

РОЛЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ В РОЗВИТКУ ЦІННОСТЕЙ ОБ'ЄДНАНОЇ ЄВРОПИ ПІД ЧАС ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

У статті актуалізовано роль університетської освіти у повоєнному відновленні України. Наголошено, що в умовах євроінтеграційного поступу України і необхідності згуртування українського суспільства набуває більшого значення пропагування, підтримка і розвиток європейських цінностей серед молодих українців – здобувачів вищої освіти, які братимуть участь у відновленні та розбудові України після завершення російсько-української війни. Спираючись на соціологічні дослідження, автори простежують динаміку зміни ціннісних орієнтацій в українському суспільстві від поміркованого і скептичного ставлення до євроінтеграції та фрагментарного і суперечливого уявлення про європейські цінності до беззастережної підтримки переваг демократичної європейської моделі суспільного розвитку. Соціологічні дослідження засвідчують провідну роль молоді у сприйнятті і підтримці цінностей Об'єднаної Європи, на демократичні перетворення в Україні, дотримання прав і свобод, верховенство права. Авторами акцентовано увагу на досвіді українських університетів щодо інформування, навчання та пропагування європейських цінностей серед здобувачів вищої освіти різних регіонів України. Запропоновано інструменти подальшого розвитку європейських цінностей під час повоєнного відновлення України через запровадження освітніх програм, навчальних дисциплін та модулів програми Еразмус+: Жан Моне. Підкреслено ключову роль вищої освіти у миротворенні, а також у підготовці фахівців для деокупованих територій.

***Ключові слова:** вища освіта, повоєнне відновлення, Україна, європейські цінності, деокуповані території, миротворення.*

Постановка проблеми. Ключову роль у повоєнному відновленні країни має відіграти вища освіта, оскільки вона як важливий соціальний інститут сприяє науковому, технологічному, інноваційному поступу суспільства. Важливою її функцією є соціальна функція відтворення і розвитку самого соціуму і систем його життєдіяльності, підтримка розвитку активних громадян, спроможних формувати свою ідентичність і активну громадянську позицію, формування аксіологічних орієнтирів суспільного розвитку – свободи, рівності, демократії.

Окремим аспектом цього завдання є реінтеграція українських територій, окупованих з 2014 р., де повною мірою насаджувався «руський мир» з його імперською державністю, національною нетерпимістю, атакою на ліберальні цінності й агресивною пропагандою цих наративів, а також соціальне згуртування українського суспільства.

Основою такої миротворчої платформи, вважаємо, є базові цінності Об'єднаної Європи – гідність, свобода, рівність, солідарність, права громадян, справедливість, верховенство права.

Саме заклади вищої освіти мають створювати всі можливості для розвитку європейських цінностей у своєму освітньому середовищі і в усій країні, для підготовки соціально активних випускників з високим рівнем усвідомлення європейських цінностей. Адже саме молодь (50%) та військові і ветерани (46%) – категорії населення, які найбільше сприятимуть ефективному розвитку українського суспільства у повоєнний період і в майбутньому [12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження з проблеми повоєнного відновлення присвячені переважно соціально-економічному відновленню України, окремих галузей її економіки та державного управління [7; 20].

Здебільшого науковці майже не акцентують на ролі вищої освіти у відновленні України, зокрема у формуванні євроінтеграційних аксіологічних орієнтирів суспільного розвитку. Е. Сидорова зі співавторами наголошують, що європейська інтеграція України є ключовою для формування духовно-ціннісних орієнтирів гуманітарної політики України, проте розглядають організаційні та адміністративні механізми їхнього впровадження [25]. Необхідність розбудови повноцінної ліберальної демократії в повоєнній Україні аргументують Т. Милованов і Ж. Ролан, але знову ж таки з позиції реформи державного управління [7].

Погоджуємося з аргументацією С. Топалової, Т. Чистіліної, які наголошують, що в умовах євроінтеграційного курсу Україні необхідно впровадити систему громадянської освіти, орієнтовану на сприйняття цінностей та смислів європейської політичної культури, на виховання громадянської ідентичності демократичного типу [10].

Особливу роль, на переконання С. Топалової, громадянська освіта відіграє в контексті завдань реінтеграції тимчасово окупованих територій, оскільки вони важливі не лише з точки зору збереження цілісності держави і зміцнення безпеки, але і як платформа для реінтеграції окупованих територій та міцний ціннісний бастион на шляху «руського мира» [9].

У зарубіжних дослідженнях велику частку становлять наукові розвідки, які акцентують, що освіта відіграє ключову роль як у запобіганні конфліктам, так і у відбудові розколотих постконфліктних суспільств, у розбудові миру, миротворенні [16; 21; 22; 23]. Проте запозичити досвід повоєнного відновлення, описаний у зарубіжних наукових дослідженнях, достатньо проблематично, адже, як правило, він стосується країн, в яких, на відміну від України, до початку конфліктів система вищої освіти була розвинена недостатньо.

Отже, проблема ролі вищої освіти в розвитку цінностей об'єднаної Європи під час повоєнного відновлення України висвітлена в українській та

зарубіжній науковій літературі недостатньо, що й обумовило мету наукової розвідки.

Метою статті є обґрунтування напрямів поширення й популяризації європейських цінностей у національній системі вищої освіти як об'єднаного фундаменту під час повоєнного відновлення України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині відносини України та країн Європи ґрунтуються на європейських цінностях, заснованих на об'єднаних принципах вільних народів світу: демократії, верховенстві права, повазі до міжнародного права та прав людини, прав національних меншин, а також гендерній рівності.

Російська військова агресія проти України в 2022 р. обумовила трансформацію ціннісних орієнтацій українського суспільства. Рішучість відстоювати європейське майбутнє України підтвердив героїчний опір українців військовій агресії російської федерації. Зауважимо, що не лише бажання бути частиною європейської спільноти, а й реальна, доведена на полі бою спроможність українців захищати європейські цінності та наше спільне майбутнє, детермінували зміну позиції багатьох європейських країн щодо європейської перспективи України.

Зміну в аксіологічному сприйнятті європейської перспективи українським суспільством демонструють результати соціологічних досліджень. Простежимо динаміку ціннісних орієнтацій українських громадян за останні 6 років (2017–2023 рр.), акцентуючи увагу на молодих респондентах.

Згідно з результатами Всеукраїнського дослідження, проведеного Інститутом Горшеніна у 2017 р. [11], більшість українців (51,6%) вважали, що Україні варто інтегруватися до Європейського Союзу, 23,3% респондентів висловилися проти будь-якої інтеграції (з ЄС чи Митним Союзом). Переважна більшість єврооптимістів (88,5%) – це люди у віці 30–59 років (64,6%), що

відвідували європейські країни, переважно мають вищу освіту (56,3%) та ідентифікують себе, як українці (99,0%).

Дослідження продемонструвало, що в 2017 р. найбільш затребуваними цінностями були верховенство права, демократія, особиста свобода, мир, права людини, рівність, самореалізація, солідарність, толерантність, цінність людського життя, свобода віросповідання. У цілому європейський світогляд і цінності визнавалися у 2017 р. респондентами як гідний ідеал для наслідування, проте уявлення про це були достатньо фрагментарні і суперечливі.

Слід відзначити, що найбільш значущими європейські цінності були для молоді та жителів Заходу країни, із просуванням на Схід та зростанням віку спостерігалось зниження інтенсивності згадуваних цінностей та менш чітка їх артикуляція [11].

Широкомасштабне російське військове вторгнення в Україну у 2022 р. зумовило певні зміни у світогляді та ціннісній орієнтації українських громадян. Помірковане і скептичне ставлення до євроінтеграції змінилося на користь останньої. Так, згідно з опитуванням, проведеним Київським міжнародним інститутом соціології, 82% українців вважають, що майбутнє України як квітучої країни залежить від того, чи стане вона членом Європейського Союзу [3].

Опитування, що проводилося соціологічною службою Центру Разумкова за підтримки Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні з 22 вересня по 1 жовтня 2022 р. [6], засвідчило перевагу європейської моделі суспільного розвитку: їй віддають перевагу 70%, у той час, як російській – лише 0,5% (у 2017 р. ці показники становили відповідно 58% і 4%). Частка прихильників європейської моделі зростає зі зниженням віку респондентів (від 60% серед тих, кому 60 і більше років, до 80% серед тих, кому від 18 до 29 років) [6].

У своєму баченні майбутнього країни 64% респондентів вважають, що Україна в майбутньому буде високорозвиненою, демократичною, впливовою європейською країною. Чим молодші респонденти, тим частіше вони вважають ймовірність такого майбутнього (частка таких зростає від 55% серед опитаних віком 60 років і старших до 74% серед молоді віком до 30 років) [8].

Соціологічні опитування 2022–2023 рр. продемонстрували підтримку вступу України до ЄС з боку абсолютної більшості респондентів незалежно від віку, макрорегіону проживання, рівня освіти чи майнового стану. Так, дослідження Фонду Разумкова в лютому-березні 2023 р. засвідчило, що на референдумі стосовно вступу України до Європейського Союзу «за» проголосували б 79% усіх опитаних чи 92% тих, хто збирається взяти участь у такому референдумі («проти» – відповідно 7% і 4%). Чим молодші респонденти, тим частіше вони збираються голосувати за вступ до ЄС – частка таких зростає з 70,5% у найстаршій (60 і більше років) групі до 83,5% серед тих, кому менше 30 років [4].

Оцінимо також результати досліджень щодо базових цінностей в українців. У травні 2022 р. опитування, проведене Соціологічною групою «Рейтинг», продемонструвало, що серед ключових прав, гарантованих Конституцією України, найважливішим для них сьогодні є право захищати своє життя (58%). Свобода слова найважливіша для 32%, право на особисту недоторканість – для 30%, право на працю – для 27%, право на соціальний захист – для 25%, право на власність для 21%. Понад 90% опитаних згодні з тезою, що свобода є однією з головних цінностей для українців [5].

Дослідження, що проводилося соціологічною службою Центру Разумкова з 23 по 31 травня 2023 р. [8], показало такі результати щодо політико-ідеологічних орієнтацій громадян України: за необхідності вибирати, що є важливішим – свобода чи рівність, 71% опитаних вибирають свободу (у 2020 р. таких було 64%). Частка тих, хто вважає себе вільною людиною, порівняно з 2021 р. зросла з 62% до 84%. Але якщо вибирати між

свободою і безпекою, то українці частіше вибирають безпеку (56% проти 44%). Акцентуємо зростання прихильності українців до свободи як базової цінності ЄС: попри широкомасштабну війну і актуальність питання безпеки, вибір на користь останньої зараз значно менший, ніж у 2020 р., коли перевагу безпеці надавали 66% українців.

Частка тих, хто віддає перевагу свободі, істотно зростає із зниженням віку респондентів (від 36% серед тих, кому 60 і більше років, до 55% серед респондентів віком 18–29 років). Наймолодша група – єдина, яка віддає перевагу свободі перед безпекою [6].

Однозначну динаміку прослідковуємо у виборі між свободою і достатком: якщо в 2010 р. частки їхніх прихильників були приблизно рівними (відповідно 32% і 30%), то в травні 2023 р. частка перших зросла до 51%, а частка других зменшилася до 23% [8].

Отже, соціологічні дослідження 2017–2023 р. засвідчують розуміння аксіологічних засад розвитку європейської спільноти в українському суспільстві упродовж 1991–2023 рр. Українці демонструють певну динаміку в сприйнятті європейських цінностей: від нерозуміння і поміркованого сприйняття в перші роки української незалежності до підтримки та переконання в незворотності євроінтеграційних устремлінь нашої країни на нинішньому етапі розвитку. Найбільш сприйнятливою до європейських цінностей категорією є молодь, яка орієнтована на демократичні перетворення, дотримання прав і свобод, верховенство права.

Основними напрямками діяльності закладів вищої освіти під час повоєнного відновлення країни мають стати генерування інновацій, створення нових знань та розвиток людського капіталу. Увесь потенціал вищої освіти має бути використано як рушій для створення робочих місць, економічного зростання та поліпшення соціальної згуртованості, а також інтеграції до європейського освітнього та науково-дослідницького простору, розвитку міжнародного партнерства.

Система вищої освіти має відігравати важливу роль у формуванні громадянськості під час повоєнної відбудови країни. Під громадянськістю ми розуміємо наявність у молодій людини низки властивостей, якостей і рис: патріотизму, орієнтації на гуманістичну ідеологію, політичної, правової і моральної культури; гідності, соціальної справедливості та відповідальності, готовності до праці, до соціального та професійного самовизначення; культури міжнаціонального спілкування тощо.

Свого часу S. Lipset вказував, що «чим вище у людини освіта, тим більш ймовірно, що вона вірить у демократичні цінності та підтримує демократичну практику» [18, с. 40], а G. Almond, S. Verba наголошували, що особистість, яка має більш високий рівень освіти, краще усвідомлює вплив уряду на індивіда, політично більш інформована, має свою думку із широкого кола політичних питань [13, с. 212].

З огляду на важливість ролі соціального інституту вищої освіти у формуванні громадянськості, національної ідентичності та популяризації європейських демократичних цінностей серед української молоді, напрямами реалізації цих завдань вбачаємо у викладеному нижче.

Впровадження освітньо-професійних програм для розвитку євроінтеграційних і демократичних цінностей. Так, наприклад, у Львівському національному університеті імені Івана Франка впроваджується програма «Європейські студії» з підготовки магістра з галузі знань «Міжнародні відносини» за спеціальністю «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» (спеціалізація «Європейський Союз»), яка дозволяє отримати комплексні знання про особливості внутрішньої структури та механізми прийняття рішень, а також про функціонування спільних політик ЄС, про політико-правові та економічні вимоги інтегрування третіх країн з цією впливовою і авторитетною організацією та про позицію ЄС у сучасних міжнародних відносинах. У Київському національному університеті імені Тараса Шевченка подібні програми впроваджені за іншими спеціальностями:

програма «Європейські та євроатлантичні управлінські студії» з підготовки бакалавра за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування»; програми «Публічне управління та адміністрування: інтеграція в ЄС», «Європейські студії для публічних управлінців» за освітнім ступенем магістр за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування».

Зрозуміло, що такі освітньо-професійні програми формують у випускників компетентності перш за все в категоріях державності, а не лише європейські цінності, проте вивчення нормативно-правової бази, спільних політик, ефективних управлінських практик у країнах ЄС закладає аксіологічну основу європеїзації, сприяє розвитку поваги до демократії, рівності, верховенства права та прав людини.

Викладання окремих навчальних дисциплін і курсів за тематикою Європейських студій. Розвитку європейських цінностей у студентів сприяють і окремі навчальні дисципліни і курси за тематикою Європейських студій. Наведемо приклади: інтегрований курс «Демократія: цінності, принципи, механізми» для студентів за освітнім ступенем бакалавр за програмою «Міжнародні економічні відносини» (Сумський державний університет); «Цінності європейської цивілізації» у Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького для студентів навчально-наукового інституту міжнародних відносин, історії та філософії; навчальна дисципліна «Цінності європейської цивілізації» викладається також у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника для студентів освітньої програми «Міжнародне і європейське право», а також для студентів усіх спеціальностей як дисципліна циклу вільного вибору студента.

Зазначимо, що вибіркові освітні компоненти, обсяг яких становить 25% від обсягу всіх кредитів освітньої програми, можуть запропонувати широкий простір для формування європейських цінностей. Адже Європейські студії в українських закладах вищої освіти як освітньо-професійні програми і окремі навчальні курси призначені насамперед для студентів спеціальностей за

галузями знань Соціальні та поведінкові науки, Публічне управління та адміністрування, Право, Міжнародні відносини, а також Гуманітарні науки (філософія, історія і археологія, культурологія тощо). Для студентів інших спеціальностей, які не мають у своїх освітніх програмах дисциплін, дотичних до ЄС, заклади вищої освіти можуть запропонувати низку навчальних дисциплін для вільного вибору.

Так, у каталозі вибіркових навчальних дисциплін для здобувачів вищої освіти Луганського національного університету імені Тараса Шевченка відмітимо такі освітні компоненти з аксіологічним спрямуванням: «Демократичні принципи та практика в управлінні», «ЄС в міжнародних відносинах», «Історія та теорія європейської інтеграції», «Національно-етнічні проблеми в міжнародних відносинах», «Теорія та історія демократії».

Сумський державний університет пропонує такі курси євроінтеграційного спрямування: «Європейські стандарти захисту прав споживачів фінансових послуг», «Європейські політики і практики забезпечення кібербезпеки у фінансовій системі», «Імплементация європейських цінностей толерантності та соціальної доброчесності в умовах міжкультурної освіти», «Культура Європи», «Локальна демократія: кращі європейські практики для України», «Міграційна політика і право ЄС: історія і сучасність», «Sustainable Development: EU Policies Implementation», «The Basics of European Law», «Values of the European Union» (останні 3 курси викладаються англійською мовою).

Участь у міжнародних проєктах, що фінансуються ЄС. А. Макаручев and М. Butnaru-Troncota [19], досліджуючи процес перенесення цінностей ЄС у східне сусідство, доводять, що велика роль в європеїзації як прийнятті правил та норм ЄС, відображеному в дискурсах та практиках, належить міжнародним проєктам, що фінансуються ЄС. Особливу увагу автори приділяють проєктам Жана Моне, які з усіх програм Erasmus+ безпосередньо націлені на розвиток досліджень ЄС у всьому світі шляхом сприяння співпраці

між студентами та співробітниками у галузі викладання та досліджень європейської інтеграції. Проекти Жана Моне сприяють активному європейському громадянству та поширенню фундаментальних цінностей Європейського Союзу – поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, включаючи права осіб, які належать до меншин [15].

Слід відзначити посилення в останні роки тематики європейських цінностей у проєктах Жана Моне, які впроваджують українські науковці і викладачі. Так, тільки в 2022 р. серед усіх успішних заявок на програму Жана Моне отримали підтримку ЄС такі проєкти аксіологічної спрямованості: Модулі Жана Моне «Європейські цінності міжкультурного діалогу в галузі освіти: міждисциплінарний та інклюзивний підходи» (Сумський державний університет); «Зміцнення спільних цінностей ЄС через політику багатомовності в освіті та підготовці майбутніх учителів» (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); «Університетська автономія у розвитку демократичних цінностей у вищій освіті: досвід країн ЄС для України» (Київський університет імені Бориса Грінченка); «Миротворча освіта заради консолідованої та людиноцентричної Європи» (Київський університет імені Бориса Грінченка); «Громадянське суспільство в процесі вирішення конфліктів: досвід ЄС для України» (Національний університет «Острозька академія»); «Права людини в ЄС» (Національний університет «Острозька академія»); «Імплементация європейських цінностей як базис демократії в Україні» (Чорноморський національний університет імені Петра Могили); «Розвиток академічної доброчесності та відповідальності: політика ЄС» (Волинський національний університет імені Лесі Українки); «Молодіжне лідерство для консолідації ініціатив ЄС у контексті транскордонної нестабільності в Україні» (Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана); Центр

досконалості «Вивчення Європи: освітній вимір» (Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка) [2].

Модель розвитку європейських цінностей майбутніх докторів філософії на прикладі впровадження Модуля програми Еразмус+: Жан Моне: «Університетська автономія в розвитку демократичних цінностей у вищій освіті: досвід країн ЄС для України» в Київському університеті імені Бориса Грінченка детально охарактеризована нами в статті «Вища освіта як простір формування європейських цінностей» [24]. Дослідження спрямовано на розвиток цінностей Об'єднаної Європи в аспірантів як молодих науковців і викладачів закладів вищої освіти, що стануть агентами якісних змін, сприятимуть утвердженню принципів демократії в академічній спільноті і поглибленню європейської інтеграції.

Окремим аспектом соціального згуртування українського суспільства на засадах європейських цінностей є реінтеграція українських територій після їхньої деокупації, особливо тих, що були під російським врядуванням з 2014 р. Як стверджують науковці [14; 21], найперше завдання держави в зруйнованих війною регіонах – підтримка порядку, економічна стабілізація, відновлення основних послуг та демократичних механізмів. Тому одним з найважливіших завдань у загальній стратегії деокупації є *підготовка фахівців для відновлених державних органів*, для ефективного управління реінтегрованими територіями, їхньої соціальної та гуманітарної реінтеграції і соціального згуртування населення.

Першим кроком для розв'язання цього завдання стало запровадження в 2022 р. Донецьким національним університетом імені Василя Стуса міждисциплінарної і міжгалузевої освітньо-професійної програми за освітнім ступенем магістр «Управління постконфліктними територіями», яка поєднує в собі стандарти двох спеціальностей – «Політологія» і «Менеджмент» – і має на меті підготовку фахівців для післявоєнного відновлення України.

У травні 2023 р. Урядом України затверджено постанову «Про реалізацію експериментального проєкту щодо створення резерву працівників державних органів для роботи на деокупованих територіях України» з метою забезпечення районних, обласних військових адміністрацій населених пунктів, інших державних органів, які утворені або відновили роботу на деокупованих територіях України, персоналом для практичного виконання завдань і функцій держави на цих територіях.

Для забезпечення професійним та вмотивованим персоналом військових адміністрацій та інших державних органів на деокупованих територіях на базі Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка запроваджено дві освітні програми: «Постконфліктне врядування» та «Урядування на повоєнних територіях» (за освітнім ступенем магістр за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування»). У програмах закладено комплексний підхід, який охоплює сферу управління, безпекову та соціокультурну сфери, економіку. Освітньо-професійні програми розраховані як на державних службовців, так і на всіх, хто хотів би працювати на деокупованих територіях.

Заклади вищої України можуть сприяти соціальному згуртуванню, зокрема і на деокупованих територіях, *шляхом просвітницької діяльності*, проводячи заходи аксіологічного спрямування не тільки для студентів і викладачів, а й для всіх жителів міста чи регіону, а також фахівців, які потребують навчання. Серед прикладів наведемо тренінг «Цілі сталого розвитку в системі державного управління та місцевого самоврядування» для державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування Сумської області, проведений 19–24 квітня 2023 р. в Сумському державному університеті у межах виконання проєкту ERASMUS+ Жан Моне «Європейські цінності міжкультурного діалогу в галузі освіти: міждисциплінарний та інклюзивний підходи». Під час тренінгу були розглянуті питання та практичні

кейси, що стосуються демократії, урядування, рівності та толерантності у розмаїтті їх проявів, а також інші аспекти, що є фундаментальними з точки зору європейських стандартів та цінностей.

Вища освіта може надати студентам громадянські навички та сприяти розвитку демократичних цінностей та ідей і таким чином відіграти ключову роль у миротворенні. Українські університети мають стати ареною розвитку громадянського суспільства, в якому молоді люди, беручи участь у студентських групах, товариствах, органах студентського самоврядування, розвивають навички, життєво важливі для громадянства, включаючи демократичне управління, критичне мислення, навички міжкультурного спілкування, лідерство, цінності ненасильницького співіснування та миротворення, дебатів та діалогу. Як вважають О. Акіліна, А. Панченко [1], саме озброєння здобувачів освіти знаннями, вміннями та навичками ефективної соціалізації, розвитку емоційного інтелекту, а також формування навичок турботи про інших, розв'язання конфліктів тощо можуть розширювати можливості вибору просоціальних, ненасильницьких способів побудови відносин з іншими, що набуде великого значення в післявоєнній Україні. О. Колодізєв та інші [17], спираючись на наукові розвідки своїх попередників, доводять, що людина, яка володіє глибокими знаннями і прагненням до справедливості, не буде брати участь у будь-якій формі агресії, включаючи війну. І навпаки, людей з низьким рівнем освіти легше втягнути у військовий конфлікт, оскільки ними легко маніпулювати через брак здатності критично мислити про складні конфліктні ситуації в суспільстві.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. Отже, соціологічні дослідження різних років доводять, що саме молодь є найбільш орієнтованою на європейські цінності частиною українського суспільства. У системі вищої освіти України вже запроваджено європейські студії з метою популяризації європейського досвіду в різних царинах та формування європейських цінностей, які мають стати результативним складником

ефективного освітнього процесу та системою ціннісних орієнтацій особистості. Післявоєнне відновлення України потребуватиме від вищої освіти посилення євроінтеграційного спрямування, впровадження нових освітніх програм і навчальних предметів, збагачення змісту освітніх компонентів ціннісними знаннями та смислами, відомостями про європейські цінності й ідеали та демократичні здобутки задля формування необхідних для проживання в європейському співтоваристві компетентостей, що сприятимуть життєвій самореалізації молодій людині.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні внеску вищої освіти в досягненні цілей сталого розвитку в повоєнній Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акіліна О., Панченко А. Практики миротворчої освіти Латвії та Естонії. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2023. № 1. С. 128–136. DOI: <https://doi.org/10.28925/1609-8595.2023.1.11>
2. База проектів Програми ЄС ЕРАЗМУС+. 2022. URL: <https://erasmusplus.org.ua/baza-proyektiv/>
3. Більшість українців пов'язують майбутнє країни зі вступом в ЄС. Опитування. 2023. URL: <https://economistua.com/bilshist-ukrayintsiv-pov-yazuyut-majbutnye-krayiny-zi-vstupom-do-yes-opytuvannya/>
4. Зовнішньополітичні орієнтації громадян України, оцінка зовнішньої політики влади, ставлення до іноземних держав та політиків (лютий-березень 2023 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/zovnishnopolitychni-orientatsii-gromadian-ukrainy-otsinka-zovnishnoi-polityky-vlady-stavlennia-do-inozemnykh-derzhav-ta-politykiv-liutyi-berezen-2023r>
5. Одинадцять загальнонаціональне опитування: особиста свобода, безпека та питання зброї. 23.05.2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/odinnadcatyy_obschenacionalnyy_opros_lichnaya_svoboda_bezopasnost_i_voprosy_oruzhiya.html
6. Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії (вересень–жовтень 2022 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykoideologichni-orientatsii-gromadian-ukrainy-v-umovakh-rosiiskoi-agresii-veresen-zhovten-2022r>

7. Паризький звіт 1 / За ред. Ю. Городніченка, І. Сологуб, Б. В. ді Мауро. CEPR Press, 2022. 507 с. URL: https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf
8. Суспільно-політичні орієнтації громадян України (травень 2023 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/suspilnopolitychni-orientatsii-gromadian-ukrainy-traven-2023r>
9. Топалова С. Громадянська освіта для прифронтових регіонів в контексті завдань реінтеграції тимчасово окупованих територій. *Аналітичний центр «Обсерваторія демократії»*. 2018. URL: <https://od.org.ua/uk/гражданское-образование-для-прифрон/>
10. Топалова С., Чистіліна Т. Майбутнє громадянської освіти в Україні – перехід до актуальної європейської моделі. *Аналітичний центр «Обсерваторія демократії»*. 2018. URL: <https://od.org.ua/uk/будущее-гражданского-образования-в-у/>
11. Українське суспільство та європейські цінності. Звіт за результатами соціологічного дослідження, проведеного Інститутом Горшеніна у співпраці з Представництвом Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні та Білорусі (2017 р.). URL: http://fes.kiev.ua/n/cms/fileadmin/upload2/IEuropeiski_cinnosti_tables_and_diagrams_MR_.pdf
12. Формула стійкості України: основні складові під час війни та у поствоєнний період (Соціологічне опитування 6–11 червня 2023). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ukraine_s_resilience_formula_the_essential_components_during_war_and_post-war_6_11_june_2023.html
13. Almond G., Verba S. *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princetone, 2015. 576 p.
14. Diamond L. Promoting Democracy in Post-Conflict and Failed States Lessons and Challenges. *Taiwan journal of democracy*. 2006. № 2. P. 93–115.
15. Erasmus+. Programme Guide. Version 2 (2023): 21-12-2022. URL: https://erasmus-plus.ec.europa.eu/sites/default/files/2023-01/ErasmusplusProgramme-Guide2023-v2_en.pdf
16. Kester K., Abura M., Sohn C., Rho E. Higher education peacebuilding in conflict-affected societies: beyond the good/bad binary. *International Journal of Comparative Education and Development*. 2022. № 24 (3/4). P. 160–176. DOI: <https://doi.org/10.1108/IJCED-04-2022-0027>
17. Kolodiziev O., Krupka I., Kovalenko V., Kolodizieva T., Yatsenko V., Shcherbak V. Social Responsibility of Higher Education under Martial Law. *Ikonomicheski Izsledvania*. 2023. № 1. P. 143–163.
18. Lipset S. M. *Political Man: The Social Bases of Politics*. Expanded edition. Baltimore, 1981. 608 p.
19. Makarychev A., Butnaru-Troncota M. Europeanisation through Education: Promoting European Studies in «Eastern Partnership» Countries.

Journal of Contemporary European Research. 2022. № 18 (2). P. 208–229. DOI: <https://doi.org/10.30950/jcer.v18i2.1273>

20. Martynovych N., Yemchenko I., Kulinich T. From the Territory of Recovery to Sustainable Development: a Methodological Concept of Effective Socio-economic Development of Ukraine after the War Development. *Problemy Ekorozwoju / Problems of Sustainable Development*. 2023. № 18 (2). P. 13–25. DOI: <https://doi.org/10.35784/preko.3923>

21. Milton S. Higher education, post-conflict democratization and the legacies of authoritarian rule: The Tripoli University Programme for Rebuilding Libya. *Education, Citizenship and Social Justice*. 2022. № 17 (1). P. 18–34. DOI: <https://doi.org/10.1177/1746197920981365>

22. Milton S., Barakat S. Higher education as the catalyst of recovery in conflict-affected societies. *Globalisation, Societies and Education*. 2016. № 14 (3). P. 403–421. DOI: <https://doi.org/10.1080/14767724.2015.1127749>

23. Oueijan H. N. Educating for Peace in Higher Education. *Universal Journal of Educational Research*. 2018. № 6 (9). P. 1916–1920. DOI: <http://dx.doi.org/10.13189/ujer.2018.060909>

24. Protsenko O., Bulvinska O., Kalinicheva H. Higher Education as a Space for Forming the Values of United Europe. *Multidisciplinary Journal of School Education*. 2023. № 12 (1 (23)). P. 95–114. DOI: <https://doi.org/10.35765/mjse.2023.1223.04>

25. Sydorova E., Sydorov O., Marchenko E. State policy of Ukraine in the humanitarian sphere in the conditions of war. *Revista de Direito Internacional*. 2022. Vol. 19, Issue 3. P. 391–405. DOI: <https://doi.org/10.5102/rdi.v19i3.8679>

Стаття надійшла до редакції 11.09.2023

Halyna KALINICHEVA, Oksana BULVINSKA. The Role of Higher Education in the Development of United European Values During the Post-War Reconstruction of Ukraine.

The article actualizes the role of university education in the post-war reconstruction of Ukraine. It is emphasized that in the context of Ukraine's European integration progress and the need to unite Ukrainian society, it is increasingly important to promote, support and develop European values among young Ukrainians – higher education students who will participate in the restoration and development of Ukraine after the end of the Russian-Ukrainian war. Based on sociological research, the authors trace the dynamics of changing value orientations in Ukrainian society from a moderate and sceptical attitude to European integration and a fragmented and contradictory view of European values to unconditional support for the benefits of a democratic European model of social development. Sociological studies show the leading role of young people in perceiving and supporting the values of the United Europe, democratic transformations in Ukraine, respect for rights and freedoms, and the rule of law. The authors focus on the experience of Ukrainian universities in informing, teaching and promoting

European values among higher education students from different regions of Ukraine. The authors propose tools for further development of European values during the post-war reconstruction of Ukraine through the introduction of educational programs, disciplines and modules of the Erasmus+ program: Jean Monnet. An important task of higher education is the introduction of educational programs for training specialists for the de-occupied territories, which will ensure effective governance, restoration of democratic mechanisms, social cohesion of Ukrainian society, and removal of possible contradictions and tensions in the de-occupied communities. The key role of higher education in peacekeeping is emphasized.

Keywords: *higher education, post-war reconstruction, Ukraine, European values, de-occupied territories, peacebuilding.*

REFERENCES

1. Akilina O., Panchenko A. Praktiki mirotvorchoyi osviti Latviyi ta Estoniyi. Neperervna profesijna osvita: teoriya i praktika. 2023. № 1. S. 128–136. DOI: <https://doi.org/10.28925/1609-8595.2023.1.11> [in Ukrainian].
2. Baza proyektiv Programi YeS ERAZMUS+. 2022. URL: <https://erasmusplus.org.ua/baza-proyektiv/> [in Ukrainian].
3. Bilshist ukrayinciv povyazuyut majbutnye krayini zi vstupom v YeS. Opytuvannya. 2023. URL: <https://economistua.com/bilshist-ukrayintsiv-povyazuyut-majbutnye-krayiny-zi-vstupom-do-yes-opytuvannya/> [in Ukrainian].
4. Zovnishnopolitichni oriyentaciyi gromadyan Ukrayini, ocinka zovnishnoyi politiki vladi, stavlennya do inozemnih derzhav ta politikiv (lyutij-berezen 2023 r.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/zovnishnopolitychni-orientatsii-gromadian-ukrainy-otsinka-zovnishnoi-polityky-vlady-stavlennia-do-inozemnykh-derzhav-ta-politykiv-liutyi-berezen-2023r> [in Ukrainian].
5. Odinadcyate zagalnonacionalne opytuvannya: osobista svoboda, bezpeka ta pitannya zbroyi. 23.05.2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/odinnadcatyy_obschenacionalnyy_opros_lichnaya_svoboda_bezopasnost_i_voprosy_oruzhiya.html [in Ukrainian].
6. Ocinka gromadyanami situaciyi v krayini, dovira do socialnih institutiv, politiko-ideologichni oriyentaciyi gromadyan Ukrayini v umovah rosijskoyi agresiyi (veresen–zhovten 2022 r.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykoideologichni-orientatsii-gromadian-ukrainy-v-umovakh-rosiiskoi-agresii-veresen-zhovten-2022r> [in Ukrainian].

7. Parizkij zvit 1 / Za red. Yu. Gorodnichenka, I. Sologub, B. V. di Mauro. CEPR Press, 2022. 507 s. URL: https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf [in Ukrainian].
8. Suspilno-politichni oriyentaciyi gromadyan Ukrayini (traven 2023 r.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/suspilnopolitychni-orientatsii-gromadian-ukrainy-traven-2023r> [in Ukrainian].
9. Topalova S. Gromadyanska osvita dlya prifrontovih regioniv v konteksti zavdan reintegraciyi timchasovo okupovanih teritorij. Analitichnij centr «Observatoriya demokratiyi». 2018. URL: <https://od.org.ua/uk/grazhdanskoe-obrazovanie-dlya-prifron/> [in Ukrainian].
10. Topalova S., Chistilina T. Majbutnye gromadyanskoyi osviti v Ukrayini – perehid do aktualnoyi yevropejskoyi modeli. Analitichnij centr «Observatoriya demokratiyi». 2018. URL: <https://od.org.ua/uk/budushee-grazhdanskogo-obrazovaniya-v-u/> [in Ukrainian].
11. Ukrayinske suspilstvo ta yevropejski cinnosti. Zvit za rezultatami sociologichnogo doslidzhennya, provedenogo Institutom Gorshenina u spivpraci z Predstavnicvom Fondu im. Fridriha Eberta v Ukrayini ta Bilorusi (2017 r.). URL: http://fes.kiev.ua/n/cms/fileadmin/upload2/JEvropejski_cinnosti__tables_and_diagrams_MR_.pdf [in Ukrainian].
12. Formula stijkosti Ukrayini: osnovni skladovi pid chas vijni ta u postvoyennij period (Sociologichne opituvannya 6–11 chervnya 2023). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ukraine_s_resilience_formula_the_essential_components_during_war_and_post-war_6_11_june_2023.html [in Ukrainian].
13. Almond G., Verba S. The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations. Princetone, 2015. 576 p. [in English].
14. Diamond L. Promoting Democracy in Post-Conflict and Failed States Lessons and Challenges. Taiwan journal of democracy. 2006. № 2. P. 93–115.
15. Erasmus+. Programme Guide. Version 2 (2023): 21-12-2022. URL: https://erasmus-plus.ec.europa.eu/sites/default/files/2023-01/ErasmusplusProgramme-Guide2023-v2_en.pdf [in English].
16. Kester K., Abura M., Sohn C., Rho E. Higher education peacebuilding in conflict-affected societies: beyond the good/bad binary. International Journal of Comparative Education and Development. 2022. № 24 (3/4). P. 160–176. DOI: <https://doi.org/10.1108/IJCED-04-2022-0027> [in English].
17. Kolodiziev O., Krupka I., Kovalenko V., Kolodizieva T., Yatsenko V., Shcherbak V. Social Responsibility of Higher Education under Martial Law. Ikonomicheski Izsledvania. 2023. № 1. P. 143–163. [in English].
18. Lipset S. M. Political Man: The Social Bases of Politics. Expanded edition. Baltimore, 1981. 608 p. [in English].

19. Makarychev A., Butnaru-Troncota M. Europeanisation through Education: Promoting European Studies in «Eastern Partnership» Countries. *Journal of Contemporary European Research*. 2022. № 18 (2). P. 208–229. DOI: <https://doi.org/10.30950/jcer.v18i2.1273> [in English].

20. Martynovych N., Yemchenko I., Kulinich T. From the Territory of Recovery to Sustainable Development: a Methodological Concept of Effective Socio-economic Development of Ukraine after the War Development. *Problemy Ekorozwoju / Problems of Sustainable Development*. 2023. № 18 (2). P. 13–25. DOI: <https://doi.org/10.35784/preko.3923> [in English].

21. Milton S. Higher education, post-conflict democratization and the legacies of authoritarian rule: The Tripoli University Programme for Rebuilding Libya. *Education, Citizenship and Social Justice*. 2022. № 17 (1). P. 18–34. DOI: <https://doi.org/10.1177/1746197920981365> [in English].

22. Milton S., Barakat S. Higher education as the catalyst of recovery in conflict-affected societies. *Globalisation, Societies and Education*. 2016. № 14 (3). P. 403–421. DOI: <https://doi.org/10.1080/14767724.2015.1127749> [in English].

23. Oueijjan H. N. Educating for Peace in Higher Education. *Universal Journal of Educational Research*. 2018. № 6 (9). P. 1916–1920. DOI: <http://dx.doi.org/10.13189/ujer.2018.060909> [in English].

24. Protsenko O., Bulvinska O., Kalinicheva H. Higher Education as a Space for Forming the Values of United Europe. *Multidisciplinary Journal of School Education*. 2023. № 12 (1 (23)). P. 95–114. DOI: <https://doi.org/10.35765/mjse.2023.1223.04> [in English].

25. Sydorova E., Sydorov O., Marchenko E. State policy of Ukraine in the humanitarian sphere in the conditions of war. *Revista de Direito Internacional*. 2022. Vol. 19, Issue 3. P. 391–405. DOI: <https://doi.org/10.5102/rdi.v19i3.8679> [in English].